

ОБЛИЦИ СЕЋАЊА У ВОЈНИЦИМА САЛАМИНЕ ХАВИЈЕРА СЕРКАСА

У књижевности претходних година, пре свега европској, сећање се убраја међу врло актуелне теме. Оквир тематизовања варира углавном у зависности од приступа теми. Као последица првобитно економског, али свакако и политичког пројекта проширења ЕУ оно се често разматра у оквиру културног памћења. У ту сврху се успоставља континуитет заједничке европске историје позивањем на античко наслеђе. Као прилог култури сећања која је, несумњиво, део ширег европског идентитета, рад на примеру дела Хавијера Серкаса *Војници Саламине* треба да допринесе дискусији о заједничкој европској култури. Њеном успостављању служе инструменти попут појмова 'рад на суочавању', 'стално преиспитивање прошлости' који се ослањају на својеврсне локалитете историјских догађаја, места која у улози споменика симболизују 'локалитете памћења'. Притом, изазови бурне европске историје не могу да избегну опасност стварања привида ревизионизма. Веза успостављена између различитих облика сећања с једне стране и културних и друштвених традиција с друге, често води до неспоразума међу народима. Због тога предметна дискусија доводи у међусобну везу приступ познат у немачкој књижевности као стално преиспитивање прошлости и дело шпанског писца Серкаса.

Кључне речи: Војници Саламине, европски идентитет, култура сећања, локализовано памћење, рад на суочавању, стално преиспитивање историје, суочавање са прошлошћу, Хавијер Серкас, Шпански грађански рат

1. Увод

Процеси општег информативног повезивања глобалне популације захтевају, поред стварања осећаја заједништва, или пак због постизања истог, формирање разумевања међусобне различитости, која је у сваком случају производ историје. Током настанка национал-

---

1 mvukcevic@fil.bg.ac.rs

них држава у Европи, историје држава у ближем или ширем суседству неминовно су се испреплетале. Исто тако су артикулисане и даље се артикулишу идеје које се шире целим континентом без обзира на националне границе, дакле независно од граница националних држава. Баријере изграђене током историје превазилазе се данас најчешће помоћу суочавања са прошлошћу, односно учесталим радом на суочавању са друштвеним напетостима изграђеним током историје. У ту сврху се управо у погледу на културно срастање Европе организују пројекти с намером да се, кроз дискусију о историјским конфликтима на тлу Европе, пронађу становишта која би могла да приближе некада дијаметрално супротстављене ставове. Пример таквог пројекта је сарадња између Института за германистику Универзитета у Барселони и Универзитета Јустус Либиг у Гисену, као и више организованих научних скупова на тему Шпанског грађанског рата у антифашистичкој али и фашистичкој литератури на шпанском и немачком језику.

Током зближавања европских држава, административно-правно, економски па самим тим и културно, актуализују се у исто време и питања културног памћења (Девес, 2002; Мајер, 2004; Велцер, 2007). Континуитет етичких начела и успостављање система морално-етичких вредности оформили су током векова друштвени склоп који поседује механизме за изналагање одговора на друштвене проблеме генерисане историјом. Обе државе, Шпанију и Немачку, заједничка прошлост владавине крајње деснице, франкиста и националсоцијалиста, обавезује на суочавање са друштвеним последицама после извршене транзиције.

Културом сећања која се у Немачкој чак поистовећује с културом опомене, врши се редовно одавање почаста жртвама сопственог режима у прошлости. На речи које је у јануару 2012, уочи 67. годишњице ослобађања концентрационог логора Аушвиц-Биркенау, упутио Марсел-Рајх Раницки Немачкој савезној скупштини, подсећајући на дан проведен у Варшавском гету 1942, председник скупштине Норберт Ламерт у свом говору прихватио је да се злодела почињена од нациста ни у 21. веку не могу сматрати закљученим ако у немачком становништву постоји латентан антисемитизам у проценту од 20 одсто (Ламерт 2012). То је разлог зашто се у Немачкој овој теми прилази са великом обазривошћу и канонски апсолутно учвршћеним ставовима. Прилике које се у потпуности разликују од немачких и сасвим други услови потпомогли

су успон и владавину фашистичке идеологије у Шпанији са сасвим другачијим исходиштем. Последица тога је однос Шпанаца према франкизму који се знатно разликује од немачког става према националсоцијализму. Овај текст трба да реализује две идеје. Прва је да се роман *Војници Саламине* представи у светлу културе сећања, док је друга мотивисана намером да се анализа дела изврши према ставовима који потичу из немачке литературе и културе.

2. Историјски континуитет европске културе

Тематски оквир овог рада исказан је насловом и питањем да ли је могуће успоставити европску традицију у коју би се укључиле националне државе као делови њене културне тековине. Идеја заједничког културног простора, који обухвата целокупан европски континент подразумева неминовно и потребу формулисања заједничког идентитета. Античка Грчка и хеленска култура су препознате као колевка европске цивилизације. Томе може да се дода ширење Новозаветног учења преко истих историјских предела. Континуитет успостављен са културним и цивилизацијским тековинама данас, служи за легитимисање тежњи успостављања заједничких вредности које би важиле за све националне државе, независно од њиховог историјског искуства. Отуда је синтагма 'античко-хришћански запад' композиција којом би требало да се пројектују вредности израсле из историјског континуитета заједничке европске културе. Синтагма је исто тако заснована на заједничком искуству европске историје обележене ратовима, па се примерима заправо националних држава које се наводе као субјекти учеснице са властитим искуством, стварају супротности које изискују напор сталног превазилажења отпора. Независно од стереотипних идеја о подели одговорности за сукобе у прошлости, свака од националних држава током изградње властитог друштвеног модела суочава се, такође, са истим заједничким процесима. Неговање 'културе сећања' требало би свакој од држава да помогне у стварању властите концепције разумевања европског културног контекста.

Стварањем метонимије на тему Битке код Саламине Хавијер Серкас, битку која се у историји западноевропске цивилизације сматра

одлучујућом за потврђивање властите културне традиције у односу на оријентални исток, већ насловом доводи у везу са начелима друштвеног устројства пореклом из властитих историјских искустава друштвене организације. Компонујући приповедачку перспективу различитим облицима, названу у књижевности осамдесетих година 'постмодерна', и комбинујући тим путем различите временске перспективе, чини се да тема Шпанског грађанског рата стиче свој нови, посебан историјски контекст. Серкас у свом роману *Војници Саламине*² *користи, штавише, документа представљена као изворнике (42) сугеришући на тај начин веродостојност доживљаја. Међутим, приповедање тече, рекло би се, у духу књижевног правца познатог из немачке књижевности седамдесетих година, такозваног новог субјективизма. Тада је појединац, приповедањем из своје личне перспективе, трагао за сазнањем оградајујући се од политичког ангажмана, критике друштвеног система и расправа у оквиру друштвених теорија. Серкасов приступ није дакле нипошто нов, али на Јунгово питање није ли књижевност у прелазу са облика из осамдесетих година постала антикваријат, након што је историја све испричала и нови субјективизам више не може да се успостави (1993: 11), он даје одговор тако што оповргавањем наведених хипотеза потврђује могућност композитне перспективе. Своје потпуно значење наслов Серкасовог дела стиче управо у распону између битке у античко доба и самога сећања као таквог, дакле, културе сећања. У овом значењу спојене су традиране вредности помоћу којих појединац стасава прихватањем предодређеног пута, њему судбином додељеног, са сећањем на судбину које одржава живим вредности пренете генерацијама.*

2.1. Култура сећања и суочавање с прошлошћу

Разумевање историје у времену које се очигледно све чешће карактерише као „комеморативно доба“³ засновано је на прављењу

---

2 Подаци о страницама које се у даљем тексту наводе у парентезама, односе се на *Војници Саламине* у издању Паидеие, Београд 2002.

3 Почетком 21. в. Бодо Плахта је, бавећи се књижевношћу као обликом сећања, приметио да се процеси посматрања књижевности аналогно његовом приступу у Француској јављају више од деценију раније (2004: X).

разлике између колективног памћења и сећања појединаца. Помоћ у вези са могућношћу спајања ових двеју категорија требало би да пружа креирање концепције сећања која би представљала европску културну традицију. Након што се завршила ера поделе света у два војно-политичка савеза, распуштањем једног од њих настао је утисак да је постало излишно разматрање идеолошког уређења друштвеног система. Штавише, исти утисак се потврђивао избијањем ратова на рубним деловима њихових интересних сфера у истој оној мери у којој је било могуће водити отворен дијалог о историјским узроцима за настанак света подењеног у војно-политичке блокове. Преплитање два дивергентна процеса, с једне стране интеграције на основу политичко-економских интереса и, са друге, процеса дезинтеграције на рубовима новог уређења карте Европе, отежава заузимање јасног става поводом решења нађених после Другог светског рата. Након година у сагласју прихваћене политике међусобне трепљивости, потребно је сада, у измењеним околностима, њено превазилажење културом сећања. Потребно је такође посветити томе већу пажњу приликом покушаја суочавања са догађајима у историји. Питања која се у том контексту постављају током историјских истраживања, зависе од догађаја у локалу јер говоре о идентитету сваког грађанина појединачно. Истовремено, сасвим је јасна неопходност консензуса који у срединама са различитим искуством стеченим кроз историју, доприноси заједничком суочавању са прошлошћу.

Искуство потребе за суочавањем са прошлошћу после Другог светског рата у Немачкој, с намером да се пробију баријере афирмативног ћутања о историјским догађајима који су оптерећивали друштво, нашло је свој посебан облик у суочавању са сопственом прошлошћу. Први ступањ чини разматрање критичног догађаја и суочавање са различитим његовим аспектима и перспективама које се стичу, што помаже приликом разматрања догађаја са циљем заузимања одређеног става. Приступ је познат у немачком језику као *Vergangenheitsbewältigung*, као стално преиспитивање историје, израз који се деценијама није преводио на стране језике. Нејасноћу у сложеници ствара пре свега део који преиспитивање, тачније савладавање, одређује историјом. Чињеница је да се прошлост не може сав-

ладати у смислу коначног затварања историјских питања док токови историје и даље трају. У протеклих деценију, две, пак, назив 'културе сећања' све је распрострањенији и нашао је своје место у дискусијама о заузимању става по питању прошлости.

Увођење праксе понављања, дакле, сталног разматрања историјских догађаја има за циљ да најпре индивидуализује пројекцију колективног односа према историјским догађајима. Наиме, основу за културу сећања чини лични доживљај који подражава индивидуалну мотивацију. Поступак полази од идеје постојања одговорног схватања историје по питању историјске кривице. Према немачком схватању и дефиницији појма, потребно је да су испуњена три услова којима би се оправдало коришћење назива. Да би се говорило о сталном разматрању историје претпоставља се да су постојали најпре злочини, потом да су завршени и да је, на крају, извршена демократизација друштва (Батис и др. 1992: 716). Идеја потекла у Западној Немачкој из потребе савладавања терета нацистичке прошлости, проширила се потом на стално разматрање историје подељене Немачке. Узимајући у обзир да стално преиспитивање прошлости прати културне потребе колектива као што су развој језика, књижевност и култура сећања као и локализовано памћење, идентитет се развија у правцу формирања индивидуализованог схватања историје. Сећање Серкасовог алтер ега, уздижући сећање на виши ступањ, и потврђујући на тај начин заправо своје сећање, позива, такође, на успостављање културе сећања: одлучујуће тренутке, каже, у животу заборав гута са највећом прождрљивошћу (87).

Друштвени просперитет омогућен је не само тако што се друштву обезбеде мирнодопски услови, него и могућношћу његових чланова да се развијају и формирају однос према вредностима које су на њих пренете генерацијама. Основа за слободан развој друштвених односа јесу свакако широко загарантована права појединаца. Обезбеђени животни услови условљени су, међутим, друштвеном инфраструктуром и могућношћу успостављања друштвене кохезије. По својој природи, због различитих историјских искустава европских држава, суочавање са прошлосту у европском контексту познаје различите врсте трансформација друштвених односа као облик разматрања исто-

рије. У том смислу, потребно је направити разлику између преноса политичке власти транзицијом обележеном економском нестабилношћу или, као што је то био случај у Шпанији, постепеном политичком трансформацијом друштва у условима стабилне економије. Од изузетне важности за разумевање успеха Серкасовог романа *Војници Саламине* је чињеница да кроз сећање нуди историју сагледану из различитих углова. Интересантно запажање Ралфа Вилднера да и даље постоји потреба за помирењем са генерацијом очева помоћу рада на култури сећања, као и за помирењем табора из грађанског рата који су још увек међусобно непријатељски расположени (2003: 548), указује на потребу јачања напора на изградњи културе сећања. Иначе, обезбедивши себи предиспозиције егзистенцијалне сигурности у околностима транзиције, шпанско друштво је успело да генерацијама баштини паралелно различите традиције.

2.2. Облици сећања и реконструкција

Уколико се књижевност посматра само у оквиру који је задат њеним постојањем, поставља се, наравно, питање колико она комуницира са светом око себе. Штавише, ако се предмет књижевности просто сведе на њено постојање, на реферисање о самој себи, онда се намеће питање да ли књижевност постоји само себе ради. Успостави ли се међутим однос између приповедања и комуникације, приповедање се појављује у историјском облику, док комуникација обележава размену у садашњости.

Различита становишта која се заступају у књижевној критици, зближила су се у последњој деценији утолико, каже Јунг, да су сагласна по једном питању: приповедач у првом лицу нестаје, положај језика и писма се редефинише, а говори се чак и о крају приповедања (1993: 12). У књижевности је мотив сећања заснован на колективним идејама и самим тим се позива на сећање као колективну појаву. Као такво оно се гради опет на усменом предању, а основа томе није званична историјографија већ књижевни текстови. Пратећи усмено предање или градећи своје дело на сећању, писац, песник се служи асоцијацијама које, према речима Урселе Фогел, учествују

у психичком поступку сећања (1993:47). Он није везан за линеарно низање догађаја, рекло би се, него приповедањем варира између временских оквира и перспектива. Могућности песништва сећања описују из великог спектра различитих искустава која могу да се вежу за поједине догађаје.

Као што је то познато још из античког доба, за разлику од песништва, историографија гради свој предмет на чињеници догађаја, с намером његовог објективног приказивања. Природно је очекивати да се гледишта супротстављених страна разликују у историјском одмеравању снага. Серкасова тема Шпанског грађанског рата укључује истовремено више аспеката по којима је могуће поделити је као историјску појаву. Релативна историјска удаљеност од самог рата и од његових последица нуди могућност бољег сагледавања контекста у који може да се смести. Прилику томе даје управо подела књижевности и историографије и њихов међусобни однос. Пројекцијом промене своје улоге од романосписца у новинара и констатацијом да више не пише романе (24), да се не бави етичким и моралним вредностима које приписује уметности, Серкас оквиром постављеним помоћу историјске стварности позива на нову процену односа који се преносе кроз историографију.

У књижевној критици ставови су по традицији скептични према књижевности која се креће на граници између држања до чињеница и фикције (Митгуч 1999: 77). Сећање у *Војницима Саламине* треба улогом културне вредности коју преузима, да помогне такође у прихватању одлука о подели одговорности у прошлости. Ако се изврши подела на историографску фактографију с једне стране и песништва са друге, оно посматрано кроз историју једног народа не представља просто његово у текстовима сакупљено искуство, већ обухвата његову историју културе схваћену на начин како је друштво негује у данашњици. Према Класену научници исписивањем књижевних историја у модерно доба разматрају заправо положај који се под одређеним околностима заузима према историји властитог народа и његове културе (2015: 188). Закључак који се изводи подсећа, наравно, на Викоове и Хердерове идеје историзма. Али код Серкаса књижевна неправда нанета писцима који су добили рат али изгубили историју књижевности (13), сећањем уздиже писмено сведочанство у културну вредност.

3. Облици сећања у роману *Војници Саламине*

У роману о ратним судбинама које аутор и приповедач смешта у Шпански грађански рат, личним искуствима из приватног живота ствара оквир непосредне везе између теме и себе као аутора дела. Серкас, новинар и писац како у стварности тако и у приповеданој радњи, спаја најпре разграничене сфере постојања и фикције, а у двојној улози своје професије додатно јача утисак потребе за конкретизовањем предмета којим се бави. Потиштен је искуством губитка оца и неуспехом у савладавању својих осећања, па она снажно утичу на његове даље кораке у животу и доводе у питање његову социјалну егзистенцију.

Радња почиње тако што протагониста, прихвативши своју судбину, сазнаје за конкретан догађај из прошлости који може, како му се то чини, да помогне пробијању колективне амнезије која у његовој земљи влада већ превише дуго. У разговору који води са писцем Рафаелом Санћес Ферлосиом ради писања новинског чланка, он из приче сазнаје доживљаје његовог оца током грађанског рата. Рафаел Санћес Масас, отац Ферлосиов, као суоснивач и водећи идеолог франкизма у Шпанији, чудом је избегао масовно стрељање од стране републиканског покрета. Хавијер Серкас, објавивши свој чланак о кастиљанском аристократи и источњачком ратнику (10), сећања која син чува на оца преноси истовремено у колективно памћење. Након разговора са локалним историчарем, дух времена очева, предака обузима протагонисту и нагони га на сакупљање додатних сазнања о чудном догађају. Док се новинарским извештавањем бавио прошлости, 'откривао', наговештавао нова 'сазнања' и поставио их у одговарајући оквир, тек нови роман пружа му могућност да за будућност постави нове хоризонте. Међутим, померање видика отвара нова питања, која такође позивају на дужност одговора. Сећање захтева што потпунију слику, са више детаља који објективно остају запамћени. Да би књига испунила своју функцију потребно је пак супротстављање двеју страна које би чиниле језгро *Војника Саламине*, каже Елизабета Сунтруп-Андресен (2008: 173). Понесен идејом да пронађе републиканског војника који је поштедео живот франкисти, Серкас књижевним спомеником намерава да обојицу, као и све друге јунаке, спасе од заборава и на тај начин од друге смрти.

3.1. Културна конституција рата

На путу (ре-)конструисања приче, протагониста Серкас пролази кроз различите станице које људску судбину представљају на путу етичког сазревања. На једној од њих води разговор са Робертом Болањом, чилеанским писцем који је у туристичком кампу током рада на докторату упознао републиканског војника Антонија Мираљеса. Серкас разговор са Болањом води у бару хотела који носи име Карла Великог, име које у *Песми о Роланду* на Пиринејском полуострву историјски подсећа на јуначку борбу против неверника. Али историографски посматрано, реч је заправо о поразу, о издаји и уништеној подршци из залеђа. Попут моралног обрта у јуначкој песми, протагониста Серкас доживљава нешто налик на јуначко држање. Трагајући за јуначима рата упознаје појаву рата уоквирену међама културне историје. У последњој инстанци потрага за Мираљесом доводи га до оне подршке која му од губитка оца недостаје. Истовремено, његов карактер стиче ону чврстину која му даје могућност да се суочи са прошлошћу.

Пример Санћес Масаса у првом реду служи илустровању рата као времена хероја и песника *par excellence* (61), док су одлуке које је доносио у погледу на преузимање одговорности у ратним дешавањима, без сумње дискутабилне. Према томе, поставља се питање начина на који се исписује историја и шта служи као основа за историографију. Двојица писаца, Болањо и Серкас, разматрањем појмова јунаштва, карактера, чојства и пристојности као и успостављањем узајамних веза међу њима (113), наводе на разлику између основе сачињене с једне стране од података и са друге од одлука. Јунаштво и пристојност доведени у међусобну везу, стичу своју дистинкцију успостављену односом између историографије и песништва. Сећање на подвиге безимених појединаца који су заложили властити живот за колектив, утврђује њихова дела традирањем исто као што од њих ствара пример беспштедног служења заштити живота.

Посматрано из угла културно-историјске традиције европске цивилизације, преко успостављања историјског континуитета европских народа до изградње европских држава, роман *Војници Саламине* креира донекле идеју о трагичној концепцији историје, утемељене пре свега на одлукама појединаца. Упркос томе и упркос раз-

ликама могуће је, сматра Нитхамер, успоставити сагласје по једном питању: култура се заснива на памћењу на којем се потом гради људски идентитет (2012: 56). Ако се занемари немогућност доношења јасног закључка одговором на питање да ли се републикански противник смиловао на бегунца од смрти спасивши га, или га је оставио на милост и немилост природи на суд, онда обојица јунака реконструисаног догађаја симболизују, два различита ступња људске егзистенције. Док закључак из Мираљесовог сећања на ратне саборце са којима је учествовао „у оба рата: у нашем и оном другом, мада су оба била један једини“ (153), упућује најпре на констатацију да се ратови не разликују ни по чему. Улогу, за разлику од тога, коју је свако за себе преузео у рату, могуће је дефинисати у зависности од степена оствареног друштвеног утицаја. Довољно је само сетити се чињенице трагичног бића рата као таквог, независно од оквира у којем се рат водио, било да се ради о грађанском рату изазваном конфликтима унутар једног друштва или рату између народа. Појава рата трагична је сама по себи, што према мишљењу Санћес Масаса, „будући да би било сувишно ратној трагедији додавати причу о ратној трагедији“ (69), судбину појединца смешта у простор деловања његових идеја. Идеолошко опредељење Рафаела Санћес Масаса упућује његова дела на простор који он симболично представља исто као што се ожиљци на Мираљесовом телу читају као хронолошка карта ратних збивања.

3.2. Сећање и његове функције

У Серкасовом роману *Војници Саламине* мотив сећања преузима очигледно функцију лајтмотива, али се као такав остварује двојако. Према природи свог постојања и корисне поделе на процесе сазнања и подсећања као типове памћења (Класен 2015: 186), сећање даје могућност преиспитивања осећања с намером да се она објасне кроз разматрање из више различитих перспектива. Протагониста Серкас први пут, како му се то чини, слуша уз шпански плес Пасо добле, сетни текст песме *Suspiros de España*⁴. Она у њему буди успомене које чува како на оца тако и на лични однос према својој

4 Шпанска јадиковка (прев. према српском издању).

девојци Конћи (33 и сл). Мотив се понавља док Санћес Масас разговора са пријатељима из шуме. Верзијама дешавања из критичних дана подсећа на оне које су спасле њихове животе (89 и сл) и враћа се када Мираљес потврђује причу коју је протагониста чуо раније о његовом плесу са повременим пријатељицом Лус (124). Испуњавајући своју културолошку функцију, мотив подржава сазнање о значају сећања (151) брисањем границе између сећања и памћења.

Други начин остваривања мотива сећања успоставља се везом између историјског догађаја и књижевне рефлексije на њега. Песничко разматрање и суочавање са прошлошћу ставља нагласак у једном тренутку на историографске податке, а у другом приспитује историјске односе и користи притом сећање као дистинкцију. Јасна нит неразјашњене дилеме око питања ко добија а ко губи рат, међу које се убрајају и песници (35), успостављена је такође кроз сва три дела романа, прво дефиницијом коју даје лауреат књижевних награда, песник Андрес Трапијељо (13) и касније потврђује на примеру Рафаела Санћес Масаса (104). У трећем делу, Састанку у Стоктону, Болањо синегдохом ставља у узајамну везу историографију и песништво помоћу односа између новинара и писца (116). Своју одредницу према сећању сви елементи успостављају из везе устројене на основу односа према сећању, понаособ сваког од елемената стављених у међусобну везу. Из односа успостављених на начин према описаном поступку, примером сећања Санћес Масаса на заједнички мит који дели са идеолошким истомишљеницима широм Европе, проистиче питање функције сећања. Поређујући се са себи сличнима, фалангиста закључује уверењем да ништа није желео да заборави, и сасвим сигурно да се ни због чега није кајао (101). У том смислу, разлика између сазнања и подсећања указује на значај опредељења које сазнање ставља у функцију.

3.2.1. Књижевност и идеологија

Опредељењем да око лика Рафаела Санћес Масаса гради разумевање за идеолошке утицаје на друштвену историју, Хавијер Серкас успоставља европску перспективу свести о постојању заједничке културне основе и могућности да се она ишчита из било које наци-

оналне књижевности. На заједничке корене се указује историјском ретроспективом. Интересовања за бављење питањима из спектра културе, ако се посматрају из угла историје, упућују неминовно на историју цивилизације која у Римском царству налази свог значајног средњовековног посредника између античког доба и модерне. Сећање сачувано у књижевном облику подстиче Санћес Масаса на културно утемељење идеолошког опредељења. У својој рецензији Серкасовог романа, Шиле сматра успешним пишчев потез да смештањем радње у контекст „естетског царства [...] укине политичке супротности“ (2002). Идеолошко опредељење није од пресудног друштвеног значаја, како то непосредно показује Масасово пријатељство са комунистом Хосеом Бергамином (99). Такође, традиције укорене у античко доба, којима се бавио у часопису Хермес, потом обједињене преко колега књижевника са верским традицијама (60), упућују га на фашистичку идеологију потпомогнуту такође песничким ширењем идеја.

На тему бављења конфликтима у историји друштва којем се припада, потребно је направити разлику између идеолошких утицаја на друштво који су покренули одређене друштвене токове с једне стране и књижевне рефлексије на историјска збивања, с друге. Она разматрају утицаје и њихову друштвену оправданост: „проблематичног убеђења да је књижевност једно а живот друго и да се, следствено томе, може бити добар писац и у исти мах лош човек (или неко ко помаже или подстиче лоше замисли) (13). На послетку, мада је у питању заправо само дефиниција, (19), опредељење за једну од идеолошких опција се показује као фактор ограничења, као рампа која човека задржава и не дозвољава му да се слободно креће.

3.2.2. Хришћански мотиви

Заокружен простор на европском континенту, који указивањем на заједничку основу разлике сматра релативним, помоћу културне историје позива на коришћење народне традиције и на веру ради пројекције културног континуитета. Исто тако, промене друштвених односа се не прате одбацавањем народне традиције, већ се легитимишу њеним подражавањем: „нема сумње да је [Санћес Масас] презирао називи побожност и ускогрудост коју је режим био устоли-

чио у свакодневном животу Шпаније“(100). Док се описом предмета постављених у салону Серкасове девојке Конћи непосредно једног до другог, буди утисак да су им карактеристике које их групишу заједничке, симболи верског опредељења као што је то Девица из Гвадалупеа и књиге као носиоци културе сећања (130) успостављају свету везу. Њено легитимисање зајамчено је уједињујућим фактором својственим хришћанству.

Поред улоге симбола коју црква преузима, приписује јој се још од средине 19. века и способност националне консолидације. Пример дискусије, вођене тада у британском парламенту, како то преноси часопис Спектејтор (*Spectator*), пратећи расправу о могућностима ограничавања верског утицаја на школе уз помоћ делегирања „министара“ из цркава различитих вероисповести, указује на начин на који је могуће „супротстављати се побуњеничком духу“ (1843: 2). Идеје Санћес Масаса иду у истом правцу, када идеолошки узор италијанског фашизма као просветљеног буржоаског фашизма, његовим ликом у улози представника конзервативаца стасалог у монархији, усмерава ка империјалном католицизму као сигурном поретку бившег режима (61).

Према идеји која промовише верску толеранцију, рекло би се да, ради васпитавања у националном духу, црква поседује такође значајне функционалне карактеристике локализованог памћења. Оно симблизује људску потребу за кореном, видљивим или невидљивим, који се састоји од памћења, традиције и културе (Класен, 2015: 186). Верски обред паљења свећа у знак сећања на преминуле, као и приликом обраћања Свевишњем јача мотив цркве као још један од водећих у роману. Функција коју црква у улози чувара успомена преузима локализовањем памћења (139), штавише, паљењем свећа у цркви Нотр Дам (142), шири се у контексту историјског симбола. Међутим, доведена до статуса симбола црква губи своју моћ генерисања друштвеног живота. Свима, како верницима тако и неверницима, сматра Чарлс Тејлор, заједничка је свест о томе да вера више не представља датост но могућност избора (2007). Тврдњу поткрепљује аргументима историчара Хјуа Меклауда који говори о дугорочном трансформисању вероисповести у Европи у правцу повлачења

хришћанства, црквом која сукцесивно губи своју улогу у јавности и држави (2003: 13).

3.3. Приповедано сећање

Књижевност, бавећи се сећањем полази од локалитета који чува успомене. Реакцијама на новински чланак протагонисте Серкаса, писац Серкас с историчарем Микелом Агиреом уводи начело локализованог памћења тако што успоставља везу са топографијом. Историјски догађаји се локализују у раштрканим селима Ел Торн, Сант Микел де Кампмажор, Фарес, Сант Фериол, Мијерес (23), што отвара приступ магичној прошлости (Вилднер 2003: 549). Интимним односима се сугеришу блискост животу и међуљудским односима. Аутор ликове ближе представља читаоцима описом породичних односа. Пример који то илуструје је лик Пере, једног од републиканских војника који откривају фалангистичког вођу. Његова ратна судбина се приказује његовим рањавањем и повратком кући на рехабилитацију, у окружење њему најближих чланова породице. Веза тесно успостављена са топографијом, отвара пут, наводи Вилднер, спајању радњи које се у временском распону од 60 година одвијају на различитим нивоима (2003: 549). Кретање од места рањавања, преко описа места бекства описаног помоћу појединости у организацији бекства, ратне стварности на појединим локацијама, местима која локализују сећања као што су то центар старог дела града и манастири (84) оживљава историју помоћу сећања на личне доживљаје.

Перспектива стварности која се нуди песништвом, појављује се из перспективе тачке привидног пресека двеју паралелних линија. На другом континенту, хиљадама километара далеко од изворишта ратних превирања, група појединаца различитог културног и верског порекла обележава властиту слободу и превазилажењем простора потврђује важност живота (120). Значај књижевности у животу се приказује етичким и моралним вредностима које се у њој манифестују, али се у књижевности поставља и питање колико се у животу остварују исте вредности. Рафаел Санћес Масас обједињује и једно и друго. Док је „уздизао [...] некадашње вредности – оданост, храброст“

упражњавао је „издају и кукавичлук, и као ретко ко допринео да их реторика Фаланге потпуно извитопери“, исто као што је „уздизао [...] и некадашње институције – монархију, породицу, веру, отаџбину – а да ни прстом није мрднуо како би се краљ вратио у Шпанију, запостављао је своју породицу, често живео одвојено од ње и био спреман да да читаво католичанство за једно певање Божанствене комедије“ (103).

Приликом локализирања сећања врло јасно долази до изражаја веза између сећања и времена. Ратни другови се у сновима појављују и у доби у којој су напустили живот. Њихово чекање на ново окупљање подсећа према томе на конзервисање пролазности смрћу. Дијагноза коју успоставља лик Андреса Трапијеља, вишеструког добитника књижевних награда за дела која се баве суочавањем са прошлошћу на тему Шпанског грађанског рата, речима „Санћес Масас [је] добио рат а изгубио књижевну историју“ (104), ствара параболу на улогу коју пружају књижевност и песништво.

На послетку, смрћу се укидају како простор тако и време. У разговору два писца, Болања и Серкаса и њиховим бављењем сећањима, управо сећање је моменат који се препознаје као борба за живот (116) и помоћ у препознавању стварности (117). Оно пре свега чува од смрти. Успостављајући однос преко очинске улоге коју преузима Мираљес према истраживачу Серкасу, овом ће кроз сећања оживети период очевог живота (143). Дакле, сећање схваћено као борба за живот даје прилику за прикривено заузимање друштвене позиције. Пример људске судбине која тежи њеном обезбеђивању, као што је то Рафаел Санћес Масас чинио након рата, ограђујући се од друштвено-политичких ставова заузетих у ратним приликама, обезбеђује себи перспективу, али сада заузимањем касније неодређене позиције тако што је „све вештије користио суптилно умеће прикривања, до те мере да је, од 1955. пет наредних година своје чланке у листу *АБЦ* потписивао трима загонетним звездицама“ (102). Поступак који у поређењу са Масасовим деловањем води у супротном правцу и не гради на индиферентности него на диференцијацији, ликом Серкасовог алтер ега показује куда култура сећања треба да води. Међутим, са којим се изазовима суочава заузимање за културне вредности у друштву, показује пример Немачке у 19. веку. Рудолф Вирхоф, лекар, научник и политичар након што је најавио подршку борби за културу,

а против католичанства и пруске управе, током успостављања више-страначја тражио је такође начин да се огради од филозофских приступа у образлагању културног развоја (Тод Вир 2012:1).

С циљем стварања историјске равнотеже, која може да се сматра једним од циљева највишег значаја, приступ култури сећања ушао је у међувремену у праксу различитих научних дисциплина из области хуманистичких наука. Каролина Ротауге, научник из области медија враћа се херменеутици у намери да сагледа могућност преношења историјских пораза уметничким изразом и прикључује се дефиницији колеге Ередера, шпанског историчара и филмског критичара, и његовој похвали упућеној филмској техници којом се спречава манихејско или поједностављено читање (Ротауге 2014: 169). У истом контексту треба схватити, такође често цитирану изјаву режисера успешне екранизације *Војника Саламине*, Фернанда Труебе, који не налази победе у рату „већ једино поразе већег или мањег обима“⁵ и: „Рат губимо сви“⁶, и који историју сматра низом горких пораза. Простора за јадиковање и жаљење нема, каже Ротаугеова, нити за ширење жртвене реторике или сажалења према пораженима (2014:169). Идеолошки сапутници Хосе Антонио и Рафаел Санћес Масас, такође су осећали потребу за одржавањем историјске равнотеже, која се њима указала кроз лични живот: „Знали су (или су веровали да знају) да њихове породице спавају недужним сном буржоаске блажености, несвесни да ће их талас безбожности и егалитаристичког варварства најједном пробудити уз стравичан тресак катастрофе. Осећали су да се њихов задатак састоји у насилном очувању цивилизације и у избегавању те катастрофе“ (64).

3.4. Сећање и затирање

Оживљавајући своја сећања на Мираљеса, Болањов повратак у прошлост ствара на моменте варијације одређених дешавања. Стога, истина и њено преламање кроз призму сећања повлаче за собом

5 Часопис *Ла Вангардија* (09.03. 2003), стр. 47: „[...] sólo derrotas más o menos grandes“.

6 Часопис *Ла Вангардија* (21.03. 2003), стр. 43: „La guerra la perdemos todos“.

питање колико је сећање релевантно или колико оно позивањем на прошлост доприноси развоју. Али у зависности од тога шта је више а шта мање осветљено, могућност разматрања догађаја из прошлости, створивши различите облике сећања, усмерава на исти начин и закључке који се извлаче за будућност (123). Разлог потребе за културом и литературом сећања је последица варијације истине како се Санћес Масасу показала у одлучујућем тренутку: јер су речи створене једино да исказују саме себе, да исказују исказиво, то јест све само не оно што нас води или тера да живимо или нас се уистину тиче (77). Чуђење протагонисте Серкаса над тим зашто су из свешчице дневника Санћес Масаса, који је водио док је бежао кроз шуму, истргнуте странице на којима је изразио своју захвалност на помоћи браћи Фигерас и Анђелац, буди у њему многа питања. Поред интересовања за то што се десило са свеском, већи број белих страница у односу на исписане, наводи истраживача да се опет запита шта се уствари догодило у данима док је Санћес Масас лутао ничијом земљом. Далеко веће интересовање побуђују међутим питања о међусобним односима пријатеља из шуме и чега се сећају што из његовог причања, што о оном шта су сами мислили и осећали (44).

Верзијама сећања, варијацијама на догађаје, прошлост се ставља у однос према затирању. Објективност сачувана у односу на догађаје помоћу индивидуализације, можда је извесан допринос односу према прошлости који је отворен за различита гледишта. Неизвесност која у том случају може да се појави, зависи од степена релативизације прошлости, односно могућности ревизије канонски успостављеног односа према прошлости. Док републикански војници у шуми чувају заробљеног фалангисту, понављају се сећања на ратне ситуације уз варијације појединости која сећања индивидуализују. Интензитет сећања се јача наглашавањем тренутка који „невероватне сате, минуте“ своди на секунде (89). Мотив јачања сећања који представља уствари мотив незнања, судбоносно увезаног, [њему] непрегледног рата, Мираљес је изустио пет пута, понављао, и Серкас коначно још једном уткао у формулацију последње реченице романа (Вилднер 2003: 551). Варијанте сећања јачањем индивидуализације штите дакле контрослисано од затирања.

За разлику од шпанског приступа суочавању са прошлошћу, конзервативна становишта у немачкој критици имају много већи утицај на формирање јавног мњења. У својој рецензији Албрехт Бушман, на пример, не успева да се одреди према односу који Серкас гради између контроверзног немачког политичара и књижевника из доба националсоцијализма Освалда Шпенглера и песника јунака фаланге Санћес Масаса. Неусиљен, штавише, опуштен однос према фашистичкој прошлости којим је прожет роман стиче, за Бушмана „политики отуђујући“, своју књижевну вредност тек на последњих 70 страница (Бушман 2003: 79).

У погледу на спровођење идеолошких циљева и њихову спојивост са вршењем министарске службе, било да се показало као сувисло или као бесмислено, одбрана светског поретка који је, како Санћес Масас то примећује, доведен у питање, служи, сходно Вилднеру, обезбеђивању моћи и положаја (2003: 558). Иначе, дешавања су међусобно повезана онако како их је Санћес Масас пренео свом сину и садрже истину у облику како је испричано, не онако како се сећао да се догодило, већ онако како се сећао да је испричао раније (29). Роман врло прецизно илуструје перспективу која се отвара обичајима уређеним конвенцијом ћутања. Начело традирања на основу усменог предања у Шпанији тесно је повезано, сматрају Банаш и Холм, са „пактом заборав“ (4). Неговање културе сећања, у овом случају, мења у потпуности значење појма ревизије, јер суочавање са појединачно личним сећањем треба да отвори пут ревизији колективног сећања. Упркос томе, рат у Франковој Шпанији се не разликује од других ратова ни по чему. Заједничка им је доктрина рата вођеног за заборав и незахвалност, којом се војницима налаже да су запослени одузимањем живота. Због тога ниједан непријатељ никада није спасао ниједан живот (29).

3.5. Сећање кроз генерације

Успостављање културе сећања у друштву обележеном конфликтима пружа могућност помирења тек ако се трећој генерацији пренесе спремност отвореног суочавања са прошлошћу. Писмо реакције

читаоца Серкасовог новинског чланка показује потребу даљег одржавања дискусије, јер се питања поводом рата деле и даље на просто опредељивање за једну од страна у конфликту (16). Преиспитивања прошлости ради одржавања сећања спречава ревизионизам тек укидањем двојне перспективе али потом и прихватањем исте за себе, жртвене перспективе и перспективе починилаца.

Описом сусрета који од непријатељских војних снага ствара пријатеље из шуме, једног од вођа покрета који успоставља своју владавину, помера у улогу потчињене стране. Замена улога укида најзад поделу квалификација на победнике и поражене тако што их као учеснике поистовећује у двојакој улози, како у улози жртве тако и починиоца. Катарзично искуство које се преноси кроз савремену комуникацију нуди тек варијације сећања на прошлост. Сећање стављено у контекст писатељства обликује се на различите начине, што кроз компилацију, „комбиновањем успомена“ (115), што кроз жељу за измењеним друштвеним односима и њиховом манифестовању. Попут филма Фернанда Труебе на тему *Војника Саламине*, који заменом улога главних јунака на родној основи доводи у дискусију савремене теме, трећи део Серкасовог романа насловљен као Састајак у Стоктону, с мотивом преузетим исто тако из филма у којем се јунаци у борби за живот боре сами са собом, инспирисан је идејом супротности које покрећу живот.

У друштвеном дискурсу данас, промена медија прати актуелне тенденције “комеморативног доба”. Подражавајући приступ који улаже напоре у превазилажењу наслеђених друштвених кофликата, тежи помоћу катарзичног доживљаја да сазнања стечена из сећања на конфликте сачува од заборава. С обзиром на успех постигнут код публике и значајан број филмова снимљених на тему прошлости указују на велико интересовање које изазивају.

ЛИТЕРАТУРА

Banasch, Bettina und Christiane Holm (Hrsg.). *Erinnern und Erzählen. Der Spanische Bürgerkrieg in der deutschen und spanischen Literatur und in den Bildmedien*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2003. Gedruckt.

- Battis, Ulrich et al. *Vergangenheitsbewältigung durch Recht, Drei Abhandlungen zu einem deutschen Problem*. Wissenschaftliche Abhandlungen und Reden zur Philosophie, Politik und Geistesgeschichte Bd.16. Berlin: Duncker & Humblot, 1992. Gedruckt.
- Buschmann, Albrecht. "Detektive der Erinnerung. Vier Romane aus Spanien". *Neue Zürcher Zeitung* (Literatur und Kunst) Nr. 80 (5./6.4.2003): 79-80. Gedruckt.
- Classen, Albrecht. "German Literary Historians as Guardians of Culture and Intellectual Memory? Challenges and Promises from the Past and the Present. Memory as Cultural Identity". *Studia Neophilologica* 87. London: Routledge, Taylor and Francis Group, 2015, 186-201. Printed.
- "Debates and Proceedings in Parliament." *Spectator*, London: Joseph Clayton, July 29, 1843. P. 2. Printed.
- Dewes, Eva und Sandra Duhem (Hrsg.). *Kulturelles Gedächtnis und interkulturelle Rezeption im europäischen Kontext*. Berlin: Akademie Verlag, 2008. Gedruckt.
- Jung, Werner. "Exzentrik und Exterritorialität. Statt einer Einleitung". Walter Delabar, Werner Jung und Ingrid Pergande. *Neue Generation – neues Erzählen. Deutsche Prosa-Literatur der achtziger Jahre*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1993. 9-15. Gedruckt.
- Lammert, Norbert. "Rede zum Tag des Gedenkens an die Opfer des Nationalsozialismus". Berlin, 27.01. 2012. *Der Bundestag. Präsidium. Reden des Präsidenten*. Web: 15.07. 2016.
- Lehmann, Walter. *Die Bundesrepublik und Franco-Spanien in den 1950er Jahren. NS-Vergangenheit als Bürde?* München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2006. Gedruckt.
- McLeod, Hugh. "Introduction." Hugh McLeod (ed.). *The Decline of Christendom in Western Europe 1750-2000*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. P. 1-26. Printed.
- Meyer, Thomas. *Die Identität Europas. Der EU eine Seele?* Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2004. Gedruckt.
- Mitgutsch, W. Anna. *Erinnern und erfinden: Grazer Poetik-Vorlesungen*. Graz; Wien: Literaturverl. Droschl, 1999. Gedruckt.
- Niethammer, Lutz. *Memory and History. Essays in Contemporary History*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang Verlag, 2012. Gedruckt.
- Plachta, Bodo (Hrsg.). *Literatur als Erinnerung. Wilfried Woesler zum 65. Geburtstag*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2004. Gedruckt.

- Reichold, Kathrin Anne: "Erinnern und Vergessen im interkulturellen Vergleich. Zum gegenwärtigen Umgang mit Vergangenheit in Deutschland und Spanien". Andrea Bartl und Annika Klinge (Hrsg.). *Transitkunst. Studien zur Literatur 1890-2010*. Bamberg-Nürnberg: University of Bamberg Press, 2012. 387-410. Gedruckt.
- Rothauge, Caroline. *Zweite Republik, Spanischer Bürgerkrieg und frühe Franco-Diktatur in Film und Fernsehen. Erinnerungskulturen und Geschichtsdarstellungen in Spanien zwischen 1996 und 2011*. Göttingen: V & R unipress, 2014. Gedruckt.
- Серкас, Хавије, *Војници Саламине*. Београд: Паидеиа, 2002. Штампано.
- Schüle, Christian. "Der barmherzige Milizionär: Javier Cercas' großartige literarische Spurensuche im Spanischen Bürgerkrieg". *Die Zeit. Literaturbeilage*. 41/2002. Hamburg: Zeitverlag Gerd Bucerius, 2. Oktober 2002. Gedruckt.
- Suntrup-Andresen, Elisabeth: *Hacer memoria. Der Bürgerkrieg in der Literatur der Nachgeborenen*. München: Martin Meidenbauer Verlagsbuchhandlung. 2008. Gedruckt.
- Taylor, Charles. *A Secular Age*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007. Printed.
- Truebe, Fernando. *La Vanguardia*, Magazine (09.03. 2003a). Barcelona: Publipress Media. S.L.U. 47. Impreso.
- Truebe, Fernando. *La Vanguardia*, Magazine (21.03. 2003b). Barcelona: Publipress Media. S.L.U. 43. Impreso.
- Vogel, Ursula. "Die ehemalige Gegenwart. Zu Peter Kurzecks Wahrnehmungs- und Erinnerungsarbeit am alltäglichen Wahnsinn". Walter Delabar, Werner Jung und Ingrid Pergande. *Neue Generation – neues Erzählen. Deutsche Prosa-Literatur der achtziger Jahre*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1993. 45-56. Gedruckt.
- Welzer, Harald (Hrsg.). *Der Krieg der Erinnerung. Holocaust, Kollaboration und Widerstand im europäischen Gedächtnis*. Frankfurt am Main: S. Fischer, 2007. Gedruckt.
- Wildner, Ralph. "Javier Cercas: Soldados de Salamina und Verfilmung von David Trueba (2001 / 2003)". Bettina Banasch und Christiane Holm (Hrsg.). *Erinnern und Erzählen. Der Spanische Bürgerkrieg in der deutschen und spanischen Literatur und in den Bildmedien*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2003. 547-562. Gedruckt.
- Weir, Todd. "The Riddles of Monism: An Introductory Essay". *Monism: Science, Philosophy, religion and the History of a Worldview* 1/44. New York: Palgrave Macmillan, 2012. Printed.

Miodrag Vukčević

**THE CULTURE OF REMEMBRANCE
IN THE NOVEL *SOLDIERS OF SALAMIS* BY JAVIER CERCAS**

Summary

The syntagma Ancient Christian Occident creates a projection of values which have arisen from the historical continuity of a common European culture. Just by the tension built up between the ancient battle and remembrance in terms of a culture of remembrance, the title of Cercas' novel *Soldiers of Salamis* realizes its full meaning. Developing an understanding of history in a time that is obviously characterized more and more as the era of commemoration is based on differentiating between collective memory and individual memories. The possibility of merging these two categories should be reinforced by the creation of a concept of remembrance that could represent the cultural tradition of Europe. The introduction of a practice of repetition, that is, constant examination of historical events, aims first and foremost to individualize the projection of the collective relationship towards historical events. Being a leitmotif, the motif of remembrance has a twofold function in Cercas' novel. Additionally, in this example the maintenance of a remembrance culture changes the meaning of the concept of revision entirely because confrontation with individual remembrance should enable the revision of collective memory. Establishing a culture of remembrance in a society marked by conflicts offers a possibility of conciliation only if a readiness for an open debate on coming to terms with the past is transferred to the third generation. An experience of catharsis transmitted through contemporary communication offers just variations of memories of the past.

Keywords: coming to terms with the past, European identity, Javier Cercas, remembrance culture, sites of memory, Soldiers of Salamis, Spanish Civil War.